

XIX. Yüzyılda Ayasofya Medresesi'nde Görev Alan Ulemâ Ailesi Mensubu Müderrislerin Medrese Kariyerleri Üzerine Bir Değerlendirme*

Said Nohut**

Öz

Osmanlı Devleti'nde tüm müderris adayları bir sistem dahilinde mesleğe giriş yapıyor ve medrese kariyerlerine belirli hiyerarşi ile devam ediyordu. Bununla birlikte ulemâ ailesinden gelen isimlerin kendilerine tanınan imtiyazlarla meslektaşlarına göre daha kısa sürede kariyer basamaklarında ilerleyebildiği görülüyordu. XV. yüzyılın ortalarından itibaren bazı ulemâ ailelerine verilen sözkonusu ayrıcalıklar zamanla diğer ulemâ ailelerine de sunulmuş; fakat bu uygulama, suistimallerle farklı noktalara taşınmış ve ilmiyedeki bozulmaların önemli sebeplerinden biri olmuştur. Bu durum, uygulamanın devam ettiği dönemde çeşitli eserlerde eleştirildiği gibi Osmanlı dönemi sonrasında da muhtelif açılardan değerlendirilmiştir. Ancak konuyla ilgili ilk çalışmalarda ağırlıklı olarak Osmanlı erken dönemindeki örnekler odaklanılarak neticede ulemâ ailesine mensup isimlerin ilmiye sınıfında aristokratik yapı oluşturduğu ve ilmiyede bir tekel bulunduğu kanaati ağırlık kazanmıştır. Özellikle XIX. yüzyılın farklı zaman dilimlerindeki ulemâları merkeze alan güncel çalışmalarda ise ilmiye sınıfının muhtelif aile tabanlarından gelen

* Bu makale Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında, Prof. Dr. Abdülkadir Özcan danışmanlığında yürütülmekte olan “Arşiv Belgeleri Işığında Ayasofya Medresesi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih ABD, İstanbul/Türkiye, saidnohut@gmail.com, orcid.org/0000-0003-1327-373X

isimlere açık bir kariyer imkanı sunduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada konuyla ilgili yapılan araştırmalardan farklı olarak imtiyaz meselesine bir medresenin müderrisleri üzerinden yaklaşmıştır. Çalışmanın amacı Ayasofya Medresesi'ne XIX. yüzyılda tayin edilen ulemâ ailesine mensup müderrislerin medrese kariyerlerinin takip edilerek kendileriyle aynı yüzyılda bu medreseye gelen diğer müderrislere göre medrese derecelerinde yükselmedeki imtiyaz durumlarının ortaya koyulmasıdır. Çalışmada temel veri kaynağı olarak Tarik Defterleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlmiye, Ayasofya, medrese, ulemâ ailesi, müderris.

An Evaluation on the Madrasa Careers of the Muderris from the Ulemâ Family in the Hagia Sophia Madrasa in the XIXth Century

Abstract

In the Ottoman Empire, all muderris candidates entered the profession within a system and continued their madrasa careers with a certain hierarchy. However, it was observed that the names coming from the ulema family could advance up the career ladder in a shorter time than their colleagues with the privileges granted to them. These privileges, which had been granted to some ulemâ families since the mid-15th century, were eventually extended to other ulemâ families; however, this practice was carried to different points through abuses and became one of the important reasons for the deterioration of the scholarship. This situation was criticized in various works during the period when the practice continued, and it was also evaluated from various angles after the Ottoman period. However, the first studies on the subject mainly focused on the examples in the early Ottoman period, and as a result, the belief that the names belonging to the ulemâ family formed an aristocratic structure in the ilmiye class and that there was a monopoly in the ilmiye gained weight. Recent studies focusing on ulemâs from different time periods of the nineteenth century, on the other hand, have found that the ilmiye class offers an open career opportunity to names from various family backgrounds. In this study, unlike other studies on the subject, the issue of privilege is approached through the muderris of a madrasah. The aim of the study is to follow the madrasa careers of the muderris belonging to the ulemâ family who were appointed to the Hagia Sophia Madrasa in the nineteenth century and to reveal the privileges of the other muderris who were appointed to this madrasa in the same century. The main source of data for this study is the Tarik Books.

Keywords: İlmiye, Hagia Sophia, madrasah, ulemâ family, muderris.

Giriş

Osmanlı Devlet teşkilatında seyfiye ve kalemiye ile birlikte yönetim yapısının üç temel üyesinden biri olan ilmiye sınıfı, klasik İslâmi eğitim kurumu olan medreselerden icâzetle mezun olarak devletin eğitim, fetva, hukuk, dinî hizmetler ve merkezî bürokrasi kadrolarında vazife alarak bu birimlerin şekillenmesinde önemli rol oynayan Müslüman ve çoğunlukla da Türklerden müteşekkil bir meslek grubudur.¹

İlmiye mesleğinde ulemâ ailelerine tanınan imtiyazlarla ulemâ çocuklarının aynı kariyer yolundaki meslektaşlarına göre tarike erken sürede dahil olup daha hızlı yükselmeleri ise tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Başlangıçta Sultan II. Murad tarafından yalnızca Molla Fenarî (Şemseddin Mehmed b. Hamza) ailesine verilen bir imtiyaz vardı.² Buna göre bu aileye mensup olan bir isim sair müderrisler gibi alt seviyedeki medreselere değil üç dört basamak yukarıdaki bir medreseye tayin edilmekteydi. Fakat Kanunî devrinde sultanın hocası olan Hayreddin Efendi'nin şahsî çabaları ile çıkarılan hocazâdeler kanunun ardından hususî iltimasa sahip yeni ulemâ aileleri zuhur etmişti. Bu ailelere tanınan imtiyazların zamanla daha geniş bir kesimi³ kapsayarak liyakat aranmaksızın ulemâ çocuklarına çeşitli kademelerde kadro verilmesi ise ulemâzâdegân⁴ sınıfını ortaya çıkardı.⁵

- 1 Mehmet İpşirli, “İlmiye”, *DİA*, cilt 22, İstanbul, TDV Yayınları, 2000, s. 141; İlhami Yurdakul, *İktidarın Ruhu-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kişizade İmtiyazları (Beşik Ulemâsı, Siyaseten Katl, Müsadere)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2022, s. 53.
- 2 Dışarıdan sağlanan müderris ihtiyacının Osmanlı coğrafyasından karşılanması adına, fitrî olarak ilmî bir ortamda büyüyen, ilk eğitimini babasından ya da onun dostlarından alarak meselelere vukufiyet kazanan, ilmiye çevresinde yetişmenin verdiği avantajla ilmî kaynaklara ulaşmada sıkıntı çekmeyen ulemâ evlatlarının meslekteki kadro ve yükselme imkanlarının desteklenmesi müspet gayelerin bir yansıması olarak görülmekle birlikte daha sonra suistimallerle bu imtiyazların bozulmaları da beraberinde getirdiği değerlendirilmesi için bk. İpşirli, *a.g.m.*, s. 142.
- 3 İlerleyen dönemlerde imtiyazlardan hükümdar ve şehzade hocalarının yanısıra şeyhülislam ve kadıaskerler ile İstanbul, Edirne ve Bursa gibi yüksek dereceli kadınlıklarda bulunanların evlatlarının ve torunlarının da istifade ettikleri görülmüştür. Bk. Fahri Unan, “Osmanlı Medreselerinde Ulemânın Sosyal Tabanı ve Bunun İlmî Performans Üzerindeki Etkisi”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri: Ankara, 12-16 Eylül 1994*, cilt 3, Ankara, 2000, s. 672.
- 4 Osmanlı Devleti'nde kişizade kavramı ile imtiyazlı zümreler ifade edilirdi. Bu kavramın ulemâ ailesine mensup olanları işaret eden kullanımı ise mevalizade, zâdegân, ilmiye zâdegânı, rical-i ilmiye zâdegânı şeklindeydi. İlmiye zâdegânının tayinlerdeki imtiyazına toplumsal tepkinin yansıması olarak “Beşik Ulemâlığı” atanan kişilere de alaycı bir söylem “Beşik Ulemâsı” denilmiştir. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatu*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1986, s. 287; Yurdakul, *a.g.e.*, s. 54.
- 5 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu

XV. yüzyılın ortalarında başlayan imtiyazlar XVI. ve XVII. yüzyılda müesses nizam halini alarak bir sonraki yüzyılda da kökleşmiştir.⁶ Süreç içerisinde kadılık ve müderrislik kariyerinde ilerlemede sistemin merkezi haline gelen bu ayrıcalıklar, ehil olmayan kişilerin mesleğe girişi, kadıasker ve şeyhülislamın bazen bilerek bazen de bilmeyerek usule aykırı uygulamaları gibi etkenlerle de birleşince devletin temel dinamiklerinden olan ilmiye teşkilatındaki bozulmalar kaçınılmaz olmuştur.⁷

İmtiyazların suistimaller ile ilmiye sınıfındaki düzeni etkilemesi dönemin siyasetnamelerinde, durumdan rahatsız olan tarihçilerin ve ulemânın eserlerinde de ele alınmıştır. XVI. yüzyılın sonlarında kaleme alınan *Hırzû'l-Mülûk* adlı eserde müderris atamaları ile ilgili eleştiriler sunulmuştur. Müellif, medreselerde ilmi ve fazileti ile meşhur isimlerin müderris olarak vazife almalarının talebenin ilimden istifadesini artıracığı düşüncesindedir. Ancak filanzâdedir diyerek mensubu olduğu ailenin etkisi ya da bağlı bulunduğu âsitaneye intisabı nedeniyle Semaniyye Medreselerine ve altmış akçe medreselere atanan müderrislerin olduğunu aktararak bu tarz tayinle gelen müderrislerin okumak yazmak nedir bilmeden ders verme adına yalan yanlış birkaç söz edip gittiklerini ve bunların aldıkları ücretin helalliğini sorgulamaktadır. Ardından mansıpların ehline verilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁸

Yine tarihçi ve bürokrat Gelibolulu Mustafa Âlî XVI. yüzyılın sonlarında telif ettiği *Künhü'l-Ahbâr* adlı eserinde medreselerin bozulma sebeplerini başlıklar halinde sıralamış ve bunlardan ilkinde de mevalizâdelerin sayısının artmış olmasına bağlamıştır. Bu kişiler için Âlî, traşları gelinceye kadar menâsıb-ı medreseleri dolaştıklarını, traşları geldikten sonra ise beşyüz akçeli mevleviyete ulaştıklarını, ellerine nadiren kitap aldıklarını, mevalizâde olmayanların ömrünün sonuna kadar varamayacağı mertebeye soylarından dolayı ulaştıklarını aktararak tepkisini dile getirmiştir.⁹

Yayınları, 2014, s. 80; Fahri Unan, *a.g.m.*, s. 672; Ferit Arı, “İlmiye Mesleğinde Ulemâzâde Yükselişine Bir Örnek: Dürrizâde Es-Seyyid Mehmed Tahir Ve Es-Seyyid Mehmed Arif Efen-dilerin Kariyer Basamakları”, *History Studies*, 13/6, Aralık 2021, s. 1714.

- 6 1715 tarihli bir fermanda “mülazemet arz olunan ulemâzâdeden ise ancak kimin oğlu olduğu arz olunmak kifayet eder, kaç yaşında olup ve ne okuduğunu ilama hacet yoktur” denilerek zâdegânın mülazemet imtihanı imtiyazı, kanun hükmünde açıkça ifade edilmiştir. Bk. Yurdakul, *a.g.e.*, s. 58.
- 7 İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilat'ında Reform (1826-1876)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 20.
- 8 Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar-Kitâb-i Müstetâb, Kitabu Mesâlihi'l Müs-limîn ve Menâfi'i'l-Mü'minin, Hırzû'l-Mülûk*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 197.
- 9 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, haz. M. Hüdai Şentürk, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, s. 79-80.

XVII. ve XVIII. yüzyıla ait adalet fermanlarında yukarıda zikredilen atanma usullerindeki aksaklıkların giderilmesi noktasında tekrar edilen emirlerin yer alması ise problemin bu devirlerde de devam ettiğinin bir göstergesi olmuştur.¹⁰

Osmanlı dönemindeki ulemâ ailelerinin ilmiye mesleğindeki imtiyazlı durumlarıyla ilgili öne çıkan çalışmalara bakıldığında Unan, imtiyaz üzerinden ilerleyen yapının ilmiye mensuplarının kendi içlerine kapanarak bir nevi kast sistemi oluşturduğunu ifade etmiştir. Ayrıca konuyla ilgili yapılacak erken döneme ait çalışmaların ilmiye zümresinin kapalı yapısının XVI. yüzyılın ikinci yarısından da önceye dayanacağını belirtmiştir. Konuyla ilgili Sahn-ı Seman medreselerinde ulemâ ailesi olan ve olmayan müdürrislerin medresenin kuruluşundan XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadarki oranlarını paylaşmıştır. Bu oranlara göre XVI. yüzyılın ortalarına kadar ulemâ ailesine mensup müdürrisler %39'luk bir dilimi oluştururken bu dönemin ardından aynı grubun XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar ağırlıkta olduklarını aktarmıştır.¹¹

S. Faroqhi, Sultan III. Murad devri ulemâsından 100 ismin biyografisini ele alarak ulemânın sosyal tabanları üzerinden değerlendirmelerde bulunmuş ve ilmiye sınıfında aristokrat bir yapının olduğunu iddia etmiştir.¹² M. Zilfi ise ulemânın toplumsal kökenini analiz etme adına 1703-1839 yılları arasındaki şeyhülislam, Anadolu ve Rumeli kadıaskerleri ile bu kadıaskerliklerin payesine sahip 237 kişinin kariyerini incelemiştir. Netice olarak ilmiye mesleğinde üst basamaklara yükselmede ulemâ ailesinden olmanın en kesin yol olduğunu, ulemâzâdelerin en yüksek makamları ellerinde tuttuklarını ve imtiyazların aile mensubiyetini öne çıkardığını savunmuştur.¹³

Osmanlı ulemâsının sosyal tabanlarına dair çalışması bulunan Ortaylı da, XVI. yüzyıl sonlarından XVIII. yüzyıla kadar şeyhülislamlık görevinde bulunan 50 kişinin biyografilerinden hareketle tespit ettiği veriler sonucunda, özellikle XVIII. yüzyılda ilmiye sınıfında kastlaşma olduğunu ve ilmiye sınıfının yüksek mevkilerini elde etmede ulemâ ailelerinin kontrolünün bulunduğunu aktarmıştır.¹⁴

10 Bk. Yurdakul, *a.g.e.*, 2022, s. 57.

11 Unan, *a.g.m.*, s. 673-674.

12 Suraiya Faroqhi, "Social Mobility Among The Ottoman Ulemâ in The Late Sixteenth Century", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 4, no. 2, April 1973, s. 204-218.

13 Arzu Güldöşüren, "II. Mahmud Dönemi Osmanlı Ulemâsı", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2013, s. 11, 77.

14 İlber Ortaylı, "18. Yüzyılda İlmîye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar", *ODTÜ Gelişme Dergisi (Özel Sayı)*, 1979-1980, s. 155-159.

Çalışmalarda iddia edilen görüşler ağırlıklı olarak ulemâ ailelerinin tanınan imtiyazlarla ilmiye sınıfında tek bir yapı oluşturduğu ve medrese teşkilatına girme ve yükselmede kapalı bir sistem bulunduğu ve ilmiye dışından bir aile tabanına sahip olanların bu sınıfta ilerleme şanslarının zayıf olduğu yönündedir. Ancak bu ortak kanaatlere mukabil, konuyla ilgili son dönemlerde yapılan ve XIX. yüzyıla odaklanan çalışmalardaki tespitler daha farklı sonuçlar içermektedir.

Güldöşüren, “II. Mahmud Dönemi Osmanlı Ulemâsı” adlı çalışmasında ilmiye tarikindeki müderrislerin sadece ulemâ ailelerinin baskın olduğu bir yapı olmadığını, ilmiyenin yalnızca ulemâ aileleri için değil farklı zümreler için de kariyer imkânı olan bir sınıf olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca ilmiye mensubu bir aileden gelen çocuk ile taşradan gelen bir ismin ilmiyeye girişte aynı hakka sahip olduğunu ve medrese derecelerinde ilerleme sürelerinde de büyük bir fark bulunmadığını belirtmektedir. Bununla birlikte yüksek müderrislik derecelerinden sonra ulemâ çocuklarının avantajlı olduklarının da altını çizmektedir. Konuyla ilgili bir diğer araştırma ise Altuntaş tarafından ortaya konmuştur. Altuntaş’a göre ilmiye kökenli müderrislerin ilmiye kökenli olmayan meslektaşlarına göre mesleğe ilk girişlerinde oranları yüksek değildir. Fakat müderrisliğin ilerleyen derecelerinde sosyal kökenlerin devreye girmektedir. Osmanlı ulemâsını sosyal köken, eğitim, kariyer ve siyasal ilişkiler bağlamında prosopografik bir yöntemle ele alan Bektaş da sosyal kökeninin kariyer ilerlemesinde öncelik olmadığını ve ilmiye mesleğine girişte ve yükselmede bir fırsat eşitliği olduğunu savunmuştur.¹⁵

Bu makalede meseleye Osmanlı Devleti’nin yüksek dereceli medreselerinden Ayasofya Medresesi¹⁶ özneline bakılacaktır. XIX. yüzyılda mezkûr medreseye tayin edilen 69 müderristen ulemâ ailesine mensup olduğunu tespit ettiğimiz 15 müderrisin medrese derecelerindeki ilerlemeleri ve farklı tabanlardan gelen

15 Bk. Arzu Güldöşüren, “II. Mahmud Dönemi Osmanlı Ulemâsı”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2013; Zeynep Altuntaş, “Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı İstanbul, 2013; Erhan Bektaş, “The Ulemâ in the Late-Ottoman Empire (1880-1920): The Formation of Professional Ulemâ Identity”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2019.

16 Medresenin ismi kaynaklarda “Ayasofya-i Kebîr Medresesi” şeklinde de geçmekle birlikte çalışmada, literatürdeki yaygın kullanılan şekliyle Ayasofya Medresesi ifadesi kullanılmıştır.

isimlerle mukayesesi için sağlanan veriler, Tarik Defterleri¹⁷ndeki taramalar neticesinde elde edilmiştir. Bu veriler üzerinden ulemâ ailesine mensup olmanın medrese derecelerinde ilerlemedeki etkisi incelenecek ve müdürrislik kadrolarına belirli ailelerin hâkim olarak sair müdürrislerin kariyerlerine imkan olmadığı iddialarının değerlendirilmesi yapılacaktır.

1. Ayasofya Medresesi ve Müdürrisliği

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u almasının ardından attığı adımlara bakıldığında sadece idarî bir başkent tesis etmek değil, ilmî müesseseleri ve ilim adamlarıyla cazibe merkezi oluşturacak bir dünya kenti kurmak istediği anlaşılmaktadır. Fatih, fetihle birlikte yeni bir dönemin başlangıcına da ev sahipliği yapacak olan İstanbul'da ilmî faaliyetlerin hemen başlaması adına Ayasofya'da bulunan papaz odalarında derslerin yapılmasını emretmiştir.¹⁸

İlk tedris bu odalarda başlamakla birlikte daha sonra Ayasofya Camii'nin kuzeybatı tarafında cami duvarı ile aradan bir yol geçecek şekilde Ayasofya Medresesi inşa edilmiştir. Dış nartekse açılan kapılara karşı durunca soldaki çıkıntı kütleinin hizasından başlayarak Soğukçeşme Sokağı'nda ihata duvarına kadar uzanan, camiye bitişik olmayan ve tek katlı olan medrese binası ile binanın kuzey yüzü arasında çatılı bir yol olduğu aktarılmıştır.¹⁹ Medresenin inşa tarihi ile ilgili ise kesin bir kayıt olmamakla birlikte 1466 tarihinde yaptırılmış olabileceğine dair bir yorum yapılmıştır.²⁰

17 Tarîk defterleri Şeyhülislam, Rumeli ve Anadolu kadiaskerleri ile mevleviyet kaduları, Selâtin Cami görevlileri ve İstanbul medreselerinde 40 akçe üzeri yevmiyeli müdürrislerin tayin ve terfi tarihlerinin kayıtlarını içeren defterlerdir. Bu defterler Meşihat (Müftülük) arşivi başta olmak üzere çeşitli arşiv ve kütüphanelerde dağınık olarak yer almaktadır. Bk. Bilgin Aydın - İlhami Yurdakul, "Şeyhülislamlık Kurumunun Tarihçesi, Kaynaklar ve İlgili Literatür", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt 12, sayı 23, İstanbul, 2014, s. 390.

18 Halil İnalçık, "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, çev. Fahri Unan, sayı 3, 1988, s. 221; Nesimi Yazıcı, "Fâtih'in Yetişmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 49, sayı 1, Nisan 2008, s. 12 vd; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, cilt 1, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005, s. 752.

19 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimârisinde Fatih Devri: 855-886/1451-1481*, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1989, s. 318 vd; Baltacı, *a.g.e.*, s. 752; Semavi Eyice, "Ayasofya Medresesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 1, İstanbul, Kültür Bakanlığı & Tarih Vakfı Yayınları, 1993, s. 461; Ayvansarayî Hüseyin Efendi - Ali Sâî Efendi - Süleymân Besim Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmî'-İstanbul Camileri ve Diğer Dinî-Sivil-Mî'mârî Yapılar*, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, İşaret Yayınları, 2001, s. 42; Ahmed Akgündüz - Said Öztürk - Yaşar Baş, *Üç Devirde Bir Mâbed Ayasofya*, İstanbul, OSAV Yayınları, 2005, s. 241.

20 Ünver'in: "Fatih'in emriyle hususî kütüphanesinden çıkarılan kitaplardan bir kısmı da

Ayasofya Medresesi, Fatih Sultan Mehmed tarafından inşa ettirilen Fatih Külliyesi'nin 1470 yılında tamamlanmasına kadar adeta 'ana medrese' olarak ehemmiyetini muhafaza etmiş; ancak bu Külliye bünyesinde Sahn-ı Seman medreselerinin açılıp tedrisatın burada merkezîleşmesiyle bir süre âtil durumda kalmıştır. II. Bayezid devrine gelindiğinde Ayasofya Medresesi bu kez üzerine yeni hücrelerin ilave edildiği ikinci bir kat ile tekrar faal duruma getirilmiştir. Bu yeni dönemin ardından ilmî hayatın devam ettiği bu yapı belirli yüzyıllarda geçirdiği tamir ve inşaat hareketleriyle XX. yüzyılda yıktırılana kadar tedrisatın devam ettiği önemli ilmî müesseselerden olmuştur.²¹

Osmanlı Devleti'nde vakıf sistemi içinde yürümüş olan medreselerin kurumsal yapısı, işleyişi ve buraya atanacak müderrislerin taşınması gereken vasıflar ya da diğer bir ifadeyle atanma kriterlerine dair bilgiler, medresenin ya da müstemilatında bulunduğu vakfın vakfiyesinde yer almaktadır. Ancak Fatih'in vakfiyelerinde Ayasofya Medresesi ile ilgili mezkûr konulara dair herhangi bir bilgi bulunmamakta²² sadece Ayasofya Camii'nin fizikî konumu ve çevresi tarif edilirken medresenin de burada yer aldığından bahsedilmektedir.²³

Ayasofya Medresesi'nin statüsüne bakıldığında XVI. yüzyıl ortalarına kadar Sahn-ı Seman derecesinde yani elli akçeli sayıldığı ancak bu asrın ikinci

Ayasofya'daki medreseye konmuştur. Bu onlara bir misaldir ve bu tarihten, Ayasofya medresesindeki kütüphanenin 869 (1466)'da yani Zeyrek medresesinden 2 sene sonra kurulduğunu öğreniyoruz" tesbiti üzerine Baltacı, müstemilatında bir kütüphaneyi de ihtiva eden Ayasofya Medresesi'nin 1466 tarihinde inşa edilmiş olabileceğini nazara vermiştir. Bk. A. Süheyl Ünver, *İstanbul Risaleleri*, haz. İsmail Kara, c. 1, İstanbul, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 214; Baltacı, *a.g.e.*, s. 752.

21 Ünver, *a.g.e.*, s. 213; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 320; İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimârisinde II. Bâyezid-Yavuz Selim Devri-868-926 (1481-1520)*, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1983, s. 293; Baltacı, *a.g.e.*, s. 752.

22 Çakmak, medreseyle ilgili vakfiyede ayrıntılı bilginin yer almamasının, vakfiyenin medresenin kullanımında olmadığı dönemde kaleme alınmasına bağlamaktadır. Bk. Abdullah Çakmak, "Müslümanların İstanbul'daki İlk Eğitim Kurumu: Ayasofya Medresesi", *Ayasofya: Fethin Nişanesi Fatih'in Emaneti*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, s. 129.

23 *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1938, s. 5; Akgündüz v.dğr., *a.g.e.*, s. 245 vd.; Eyüp Sabri Kala, "Fatih Külliyesi ve Ayasofya-i Kebir Vakfı (Hayır Müesseseleri, Hizmetleri, Görevlileri ve Yönetimi)", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sayı 15, Bahar 2020, s. 99; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Gelibolulu Mustafa Âli'nin Kühü'l-Ahbâr'ında Medrese ve İlmiye-Metin Tesisi, Tahlili ve Tenkidi*, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2020, s. 48.

yarısından itibaren Ayasofya'nın bir derece yüksek sayılarak altmış akçeli²⁴ bir medrese statüsüne çıkarıldığı görülmektedir.²⁵

XVIII. yüzyılda medrese derecelerinin 12 derece ile düzenlendiği bilinmektedir.²⁶ Bu tasnife göre müdürrislerin bu yüzyılda Ayasofya Medresesi'ne ağırlıklı olarak Hâmise-i Süleymâniye ile tayin edilmekle birlikte farklı derecelerden tayinlerin olduğu da izlenmektedir. Bu dönemde medresede görev aldığını tespit ettiğimiz 33 müdürristen 16 kişi Hâmise-i Süleymâniye, 12 kişi Mûsıla-i Süleymâniye²⁷, 1 kişi de Süleymâniye²⁸ ile tayin edilmiştir. 1 kişi ise Mûsıla-i Süleymâniye derecesi ile Ayasofya Medresesi'ne gelmiş ve aynı medresede Hâmise-i Süleymâniye²⁹ derecesine terfi etmiştir. 3 kişinin derecesi ise tespit edilememiştir.

2. Müdürrislerin Aile Tabanı ve Babalarının Meslekleri

XIX. yüzyılda Ayasofya Medresesi'ne toplam 69 müdürrisin tayin edildiğini ve bunlardan 15'inin ulemâ ailesi mensubu olduğunu tespit ettik.

24 Bu dereceden atanmanın ilk örneği Ali Manavî Efendi'nin Zilhicce 961/Ekim-Kasım 1554 tarihinde ise Hamid Efendi'nin yerine yevmî altmış akçe ile Ayasofya Medresesi müdürrisi olmasıdır. Bk. Nev'îzâde Atâî, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye ve Zeyilleri: Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-Şekâik*, nşr. Abdülkadir Özcan, II, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1989, s. 109; Ercan Alan - Abdurrahman Atçıl, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri*, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2018, s. 246; *Tarih-i Silsile-i Ulemâ (TSU)*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, nr. 2142, vr. 211b.

25 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 66; İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 48.

26 Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân Fi Kavânin-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, s. 204; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, cilt 1, İstanbul, İz Yayıncılık, 1997, s. 36; Ülkü Yancı, "18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Medrese Teşkilatı", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Sivas, 2017, s. 24.

27 Şeyhî Mehmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye ve Zeyilleri: Vekâyiü'l-fudalâ*, nşr. Abdülkadir Özcan, III-IV, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1989, s. 306, 333, 390, 499, 561, 606, 624, 629, 639, 658, 662; A.E., Nr. 72, vr. 38b, 33a, 33b; Nr. 71, vr. 35a, 35b, 38b; Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi-Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766*, haz. Tahir Güngör, c. 1, İstanbul, Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019, s. 107; *a.g.e.*, c. 2, s. 1057-1058; Tacettin Demirel, "XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmiye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Programı, Denizli, 2019, s. 63, 69, 73.

28 Tacettin Demirel, *a.g.t.*, s. 63.

29 Yancı, *a.g.t.*, s. 25.

Müderrislerden 33 kişi taşra kökenli, 2 kişi³⁰ ise ilmiye kökenlidir. 19 müderrisin kökeni belirlenememiştir. Taşra kökenli ve kökeni tespit edilemeyen grupta yer alanlardan babaları hattat, kürsü şeyhi, vali, reisülküttab, çavuşbaşı, teşrifatçı, bina emini, tersane emini, âyan (1'er kişi) olan müderrisler de bulunmaktadır. Diğer grup olarak adlandırdığımız müderrislerin aile tabanlarının tespiti dağılımları değiştirecek olmakla birlikte Ayasofya Medresesi'ne tayin edilen müderrislerin farklı tabanlardan geldiği anlaşılmaktadır. Ulemâ ailesinden olan isimlere dair bilgiler ise şu şekildedir:

Tablo 1. Müderrislerin Babalarının Meslekleri ve Mensup Oldukları Ulemâ Aileleri

	Müderris	Babası ve Son Görevi	Mensubu Olduğu Aile
1	Meşreb-zâde Abdurrahman Efendi	-	Meşreb-zâdeler ³¹
2	Vardarî Şeyh-zâde Efendi mahdumu Yahya Kâmil Efendi	-	Vardarî Şeyh-zâdeler ³²
3	Melek Mehmed Paşa Hafidi Mîr Mehmed Bahaeddin Efendi	-	Melek Paşa-zâdeler ³³
4	İzzet Bey-zâde es-Seyyid Mehmed İffet Efendi	İzzet Bey, Rumeli kadiaskeri ³⁴	İzzetbey-zâdeler ³⁵

30 Bu müderrisler, Kudüs kadılarında Reşid Mehmed Efendi'nin oğlu Şehrî-zâde es-Seyyid Mehmed Esad Efendi, Rumeli Kadiaskerlerinden Hasan Refet Efendi'nin oğlu Hasan Refet Efendi-zâde es-Seyyid İbrahim Edhem Efendi'dir. Bk. *Sicill-i Osmani*, cilt 2, s. 389, 364.

31 Kadiasker Ali Meşreb Efendi'nin oğulları bu isimle anılmıştır ve meşhur ulemâ ailelerindedir. Bk. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, cilt 4, Matbaa-i Amire, 1311, s. 706; Güldöşüren, *a.g.t.*, s. 78.

32 Vardar Yenicesi'nden Gazi Evranos soyundan gelen bir ailedir. Aile üyelerinden birinin ilmiyeye girmesi neticesinde ilmiye saflarında bir aile olarak yer almışlardır. Bk. Güldöşüren, *a.g.t.*, s. 79; <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mehmed-vardari-seyhzade-mehmed> (Erişim Tarihi: 1.3.2023)

33 4 Mayıs 1792'de sadrazam olan Melek Mehmed Paşa oğulları ve neslinden gelenlerdir. İlmiye dışından gelenlerin oluşturdukları ulemâ ailelerindedir. Bk. Altuntaş, *a.g.t.*, s. 71.

34 *Sicill-i Osmani*, cilt 3, s. 458.

35 Yenişehirli Osman Paşa'nın oğlu olan ve iki kez Rumeli kadiaskerliği görevinde bulunan İzzet Mustafa Bey'in ailesinden gelen evlatlarla oluşan bir ulemâ ailesidir. Bk. *Sicill-i Osmani*, cilt 3, s. 457 vd; Güldöşüren, *a.g.t.*, s. 363; Altuntaş, *a.g.t.*, s. 369.

	Kevâkibî-zâde hafidi Mehmed Said Efendi	-	Kevâkibî-zâdeler ³⁶
6	Kassâm Kettânî-zâde Mehmed Emin Efendi	-	Kettânî-zâdeler ³⁷
7	Şeyhülişlâm Âşir Efendi-zâde Mehmed Taceddin Efendi	-	Âşir Efendi-zâdeler ³⁸
8	Benli-zâde Mustafa Şemseddin Efendi	-	Benli-zâdeler ³⁹
9	Hüseyin Bey-zâde Mir es-Seyyid Mehmed Said Efendi	-	Hüseyin Bey-zâdeler ⁴⁰
10	Hatib-zâde es-Seyyid Mehmed Sadullah Efendi	-	Hatib-zâdeler ⁴¹
11	Ahmed Bahaeddîn Efendi hafîdi es-Seyyid Mustafa Nazmi Efendi	Ulemâdan Bahaeddin-zâde İzzet Efendi'dir.	Bahaeddin-zâdeler ⁴²

- 36 Bu ailenin ismi IV. Murad devri âlimlerinden Halepli İbrahim Efendi'nin neslinden gelenlere atfedilse de ailenin asıl kökeni İbrahim Efendi'nin dedesine ve bu silsile de Hz. Peygamber (s.a.v.)'e kadar dayandırılmaktadır. Kevâkibîler Halep'in en eski ailelerinden olmakla birlikte İstanbul'da da tanınmış ve bu aileden birçok âlim ve devlet adamı yetişmiştir. Bk. Zeynep Altuntaş, "Kevâkibîzâdeler: Osmanlılarda Bir Ulemâ Ailesi", *BSV Bülten*, 67, Mayıs-Ağustos 2008, s. 93.
- 37 İlmiye dışından gelenlerin oluşturduğu ulemâ ailelerindedir. *Sicill-i Osmanî*, cilt 4, s. 702; Güldöşüren, *a.g.t.*, s. 81.
- 38 18. Yüzyıl Şeyhülislamlarından ve kurduğu kütüphane ile meşhur olan Âşir Efendi'nin evlatları bu isimle anılan bir aile oluşturmuştur. Bk. *Sicill-i Osmanî*, cilt 3, s. 281.
- 39 Kadıaskerlerden Râşid Efendi ve evladı Benli-zâde olarak anılan meşhur ulemâ ailelerindedir. Bk. *Sicill-i Osmanî*, cilt 4, s. 684.
- 40 Özellikle 19. yüzyılda mensupları ilmiye teşkilatında etkin olan bir ulemâ ailesidir. Aile üyelerinden birinin ilmiyeye girmesi neticesinde ilmiye saflarında bir aile olarak yer almışlardır. Bk. Güldöşüren, *a.g.t.*, s. 80.
- 41 İlmiye mesleğinde görev alan birçok ismin bulunduğu meşhur ulemâ ailelerindedir. Bk. Altuntaş, *a.g.t.*, s. 69.
- 42 Mustafa Nazmi Efendi'nin mensup olduğu ulemâ ailesinin adı Bahaeddin-zâdeler olmakla birlikte ailenin bir diğer unvanı da Cizyedarzâdelerdir. Ancak burada sözkonusu Bahaeddin-zâde ailesinin III. Murad devri alimlerinden Bahaeddin evladından gelen ve bir asır kadar devam eden Bahaeddin-zâde ailesinden farklı olması muhtemeldir. Bk. Güldöşüren, *a.g.t.*, s. 78; *Sicill-i Osmanî*, cilt 2, s. 115; cilt 3, s. 459; cilt 4, s. 684.

12	Tırnakçı-zâde mîr es-Seyyid Mehmed Sa'îd Zîver Efendi	Seyyid Mustafa, Kadı ⁴³	Tırnakçı-zâdeler ⁴⁴
13	Abdullah Molla-zâde Reşid Efendi hafîdi es-Seyyid Mehmed Kâmil Efendi	-	Tatarcık-zâdeler ⁴⁵
14	Menlikî Mustafa Efendi-zâde Mehmed Şevkî Efendi	Menlikî Mustafa Efendi, Müderris ⁴⁶	Mustafa Efendi-zâdeler ⁴⁷
15	İmadeddîn Efendi-zâde es-Seyyid Mehmed Zeynelâbidîn Efendi	İmadeddîn Mehmed Efendi, Kadıasker ⁴⁸	Zeynelâbidîn-zâdeler ⁴⁹

3. Müderrislerin Terfi Durumları

Müderrislerin medrese derecelerinde ilerlerken farklı şekillerde hareket ettikleri görülmektedir. Bazı müderrisler silsile üzere bir üst dereceye geçiş yaparken bazıları ise bir ya da birkaç medrese derecesini atlayarak ilerlemiştir. Buna ilaveten müderrislerin vazifeli olduğu medreseden ayrılmadan üst derecedeki medresenin kendisine itibarî olarak tevcih edildiği durumlar da vaki olmuştur. Bu uygulamalar ilmiye ıstılahında tafra, itibarî ve bâ-misleyh olarak adlandırılmıştır. Burada ulemâ ailesinden olan ve olmayan müderrisler arasındaki mezkur şekillerdeki ilerlemeler sunulacaktır.

43 *Sicill-i Osmanî*, cilt 2, s. 438.

44 Enderunlu Kadı Seyyid Mustafa Bey'in oğulları Tırnakçı-zâdeler olarak anılan meşhur bir ulemâ ailesidir. Bk. Hakan Yekbaş, "Tırnakçı-zâde Mehmed Sa'îd Zîver Bey ve Mensur Şitâiyesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3, İstanbul, 2009, s. 164.

45 Fetva emini Kırımî Osman Efendi'nin evladına verilen isimdir. Osman Efendi'nin oğlu Abdullah Efendi Rumeli kadıaskerlerindendir ve onun oğlu ve Mehmed Kâmil Efendi'nin babası da yine Rumeli kadıaskerlerinden Reşid Ahmed Efendi'dir. Tatarcık Abdullah Efendi'nin oğulları ve torunlarından da birçok âlim yetişmiş ve bu aile meşhur ulemâ ailelerinden olmuştur. *Sicill-i Osmanî*, cilt 3, s. 390 vd; *a.g.e.*, cilt 4, s. 70; Mehmet İpşirli, "Abdullah Efendi Tatarcık", *DİA*, cilt 1, İstanbul, TDV Yayınları, 1982, s. 52.

46 *Sicill-i Osmanî*, cilt 3, s. 174.

47 Hem ilmiye teşkilatı içinde hem de bu teşkilatın dışındaki aldıkları önemli vazifeleri ifa ederek padişahın gözdeleleri arasında yer alan müderrisler bir zaman sonra evlatlarını da ilmiye tarihine sokarak küçük ulemâ aileleri oluşturmuşlardır. Mustafa Efendi-zâdeler de bu şekilde oluşan Taşra kökenli ulemâ ailelerindendir. Bk. Güldöşüren, *a.g.t.*, s. 79.

48 *Sicill-i Osmanî*, cilt 2, s. 435.

49 İmam-ı Şehriyarî Zeynelâbidîn Bey'in oğullarına verilen addır. Rumeli kadıaskerlerinden İmadeddîn Mehmed Efendi üzerinden ailenin ismi devam etmiş ve evlatlarından âlimlerin yetiştiği bir aile olmuştur. Bk. *Sicill-i Osmanî*, cilt 3, s. 583.

3.1. Tafrayla Hareket Eden Müdürrisler

Lügat manasıyla yukarıya sıçrama, atlama⁵⁰ demek olan tafra, ilmiye ıstılahında ise müdürrislerin sıra gözetmeden imtiyaz, iltimas, himayelerle buldukları medrese derecesinden bir veya birkaç derece yukarıya yükselmeleri manasında kullanılmıştır.

Tarik defterlerinde müdürrislerin isimlerinin yanına, sırası gelmeden terfi edildiğine işaret etmek için “tafra”, “tafra kerde” ya da “tafra şud” yazılırdı. Örneğin İbtidâ-i Hâric'te olması gereken müdürris İbtidâ-i Dâhil'e terfi ettirilirse isminin yanına “İbtidâ-i Dâhil be-tafra” notu düşülürdü.⁵¹ Ayrıca medrese derecelerini atlamadan itibarı olarak görev alanlar için de tafra tabiri kullanıldığı gibi tafrayla ilerlemedikleri halde müdürrislerin yanlarına tafra yazıldığı da olmuştur. Bu da Tarik defterlerindeki her tafra ifadesine görev atlama olarak bakılmaması gerektiğini göstermektedir.⁵²

Ayasofya Medresesi'nde görev alan müdürrislerle ilgili Tarik defterlerinde yaptığımız taramada 11 kişinin yanında tafra notu yazıldığını tespit ettik. Bunlardan ulemâ ailesine mensup yalnızca 1 isim⁵³ yer alırken diğer müdürrislerin babaları tespit edilememekle birlikte bu kişilerin ağırlıklı olarak taşra kökenli oldukları görülmektedir. İkişer kez tafra notu bulunan müdürris sayısı ise 2'dir.

Bu notların yer aldığı derecelerdeki müdürrisler ise şu şekildedir: *Hareket-i Dâhil*'de Tırnakcı-zâde mîr es-Seyyid Mehmed Sa'îd Zîver Efendi⁵⁴, Kastamonulu el-Hac Hasan Şevki Efendi⁵⁵; *Mûsıla-i Sahn*'da Rizevî Ömer Lütfi Efendi⁵⁶, Balıkesirli Halil Fehmi Efendi⁵⁷, Balıkesirli Hafız es-Seyyid Ahmed Nureddin Efendi⁵⁸, Tekfurdağlı es-Seyyid Mehmed Tahir Efendi⁵⁹; *Sahn-ı Semân*'da Eğinli es-Seyyid Mehmed Hilmi Efendi⁶⁰; *İbtidâ-i Altmışlı*'da Çerkeşî Mehmed Efendi

50 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, Aydın Kitabevi, 2015, s. 1183.

51 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 80; Altuntaş, *a.g.t.*, s. 120.

52 Arzu Güldöşüren, “19. YY'ın İlk Yarısında Tarık Defterlerine Göre İlmiye Ricâli”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, İstanbul, 2004, s. 35; Altuntaş, *a.g.t.*, s. 121.

53 Tırnakcı-zâde mîr es-Seyyid Mehmed Sa'îd Zîver Efendi.

54 AE, Nr. 67, vr. 108b. Önceki derecesi İbtidâ-i Dâhil'dir. Bk. İBB, Nr. 36, vr. 98b.

55 AE, Nr. 68, vr. 138b. Önceki derecesi İbtidâ-i Dâhil'dir. Ş.T.D., Nr. 20, vr. 133b.

56 Ş.T.D., Nr. 18, s. 205. Önceki derecesi Hareket-i Dâhil'dir. Bk. Ş.T.D., Nr. 18, s. 222.

57 Ş.T.D., Nr. 21, vr. 121a. Önceki derecesi Hareket-i Dâhil'dir. Bk. Ş.T.D., Nr. 20, vr. 121b.

58 Ş.T.D., Nr. 21, vr. 121b; Ş.T.D., Nr. 22, vr. 168b. Önceki derecesi Hareket-i Dahil'dir. Bk. Ş.T.D., Nr. 20, vr. 121a.

59 Ş.T.D., Nr. 31, vr. 191a. Önceki derecesi Hareket-i Dahil'dir. Bk. Ş.T.D., Nr. 20, vr. 122b.

60 Ş.T.D., Nr. 20, vr. 96a. Önceki derecesi Mûsıla-i Sahn'dır. Bk. Ş.T.D., Nr. 30, vr. 151a.

Damadı es-Seyyid Mehmed Sadık Efendi⁶¹, Zağferanborlulu es-Seyyid Hüseyin Cemal Efendi⁶²; *Mûsıla-i Süleymâniyye*'de Hasan Refet Efendi-zâde es-Seyyid İbrahim Edhem Efendi⁶³, Balıkesirli Halil Fehmi Efendi (ikinci tafra kaydı)⁶⁴; *Hâmise-i Süleymâniyye*'de Ankaravî Salih Efendi⁶⁵, Balıkesirli Hafız es-Seyyid Ahmed Nureddin Efendi (ikinci tafra kaydı).⁶⁶

Verilere bakıldığında müderrislerden yalnızca ilmiye kökenli bir isim olan Hasan Refet Efendi-zâde es-Seyyid İbrahim Edhem Efendi'nin tafra ile derece atladığı görülmektedir. Yukarıda da işaret edildiği üzere tafra notunun her zaman derece atlama olarak kabul edilemeyeceği tablodaki müderrislerin bir önceki dereceleri ile takip edildiğinde anlaşılmaktadır.

3. 2. İtibarî Müderris Olanlar

Müderrislerin terfilerinde görülen bir diğer uygulama da itibar uygulamasıdır. Bu uygulama müderrislerin bir üst dereceye atamalarının buldukları medresede farazî olarak gerçekleşmesiyle olmuş ve “bi'l-itibar” olarak isimlendirilmiştir. İtibarî tayinlerin yapılmasında etkili olan sebeplerden biri müderris sayısının artmasıyla mevcut medrese kadrolarının yetersiz gelmesi olmuştur. Bunun neticesinde müderrislerin bir üst derecedeki medreseye tayinleri, buldukları medresede gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu şekildeki tayinlerin çoğunlukla ulemâ çocukları için uygulanmasının diğer meslektaşları arasında tepki doğurması nedeniyle itibarî olarak görevlendirmeler farklı tabanlardan gelenler için de uygulanmıştır.⁶⁷

Ayasofya Medresesi'ndeki müderrislerden medrese derecelerinde itibarî olarak yükselenler arasında 14 kişi bulunmaktadır. Bu müderrislerden 3 kişi ulemâ ailesinden, 1 kişinin babası ilmiyeden, 1 kişinin babası ise reisülküttab olup diğer müderrislerin aile tabanı bilinmemekle birlikte ağırlıklı olarak taşra kökenli oldukları tespit edilmiştir.

61 AE, Nr. 58, vr. 84a. Önceki derecesi Sahn-ı Semân'dır. Bk. AE, Nr. 58, vr. 88b.

62 Ş.T.D., Nr. 20, vr. 88a. Önceki derecesi Sahn-ı Semân'dır. Bk. AE, Nr. 55, vr. 73b.

63 Ş.T.D., Nr. 18, s. 133. Bir önceki derecesi İbtidâ-i Altmışlı olup Hareket-i Altmışlı derecesini atmıştır. Bk. Ş.T.D., Nr. 18, s. 161.

64 Ş.T.D., Nr. 22, vr. 140a. Önceki derecesi Hareket-i Altmışlı'dır. Bk. Ş.T.D., Nr. 22, vr. 145a.

65 Ş.T.D., Nr. 31, vr. 132a. Önceki derecesi Mûsıla-i Süleymâniyye'dir. Bk. Ş.T.D., Nr. 19, vr. 83b.

66 Ş.T.D., Nr. 23, vr. 103b. Önceki derecesi Mûsıla-i Süleymâniyye'dir. Bk. Ş.T.D., Nr. 22, vr. 141b.

67 Güldöşüren, *a.g.t.*, 2013, s. 167.

Tablo 2. İtibarî Olarak Bir Kez Görev Alan Müdürrisler ve Aile Tabanları

Müdürris	Medrese Derecesi	Medrese İsmi	Göreve Geldiği Tarih	Aile Tabanı
Kastamonulu es-Seyyid Mehmed Reşid Efendi ⁶⁸	Mûsıla-i Süleymâniyye	Pirî Paşa	26 Eylül 1799	Taşralı
İzzet Bey-zâde es-Seyyid Mehmed İffet Efendi ⁶⁹	Mûsıla-i Sahn	Dersiyeye-i İshak Efendi der Mescid-i Keçi Hatun	18 Ocak 1804	Ulemâ ailesi
Hüseyin Bey-zâde Mir es-Seyyid Mehmed Said Efendi ⁷⁰	Mûsıla-i Süleymâniyye	Bali Efendi	7 Nisan 1822	Ulemâ ailesi
Ahmed Bahaeddin Efendi hafîdi es-Seyyid Mustafa Nazmi Efendi ⁷¹	İbtidâ-i Altmışlı	Râbia-ı Anbar Gazi	29 Nisan 1837	Ulemâ ailesi
Tırnakcı-zâde mîr es-Seyyid Mehmed Sa'îd Zîver Efendi ⁷²	Sahn-ı Semân	Dâye Hatun	12 Eylül 1841	Ulemâ ailesi
Hasan Refet Efendi-zâde es-Seyyid İbrahim Edhem Efendi ⁷³	Mûsıla-i Sahn	Sâniye-i Muharrem Efendi	2 Mart 1860	Babası ilmiyeden
Kayseriyyevî Davud-zâde el-Hac Süleyman Vehbî Efendi ⁷⁴	Sahn-ı Semân	Sâniye-i Neccariye	10 Ekim 1871	Taşralı

68 AE, Nr. 71, vr. 39a.

69 TSMA, Nr. 1649, vr. 44b.

70 AE, Nr. 66, vr. 44a.

71 TSMK, Nr. 1506, vr. 46b; Ş.T.D., Nr. 14, s. 192.

72 AE, Nr. 67, vr. 91a.

73 Ş.T.D., Nr. 18, s. 189.

74 Ş.T.D., Nr. 19, vr. 108b.

Zağferanborlulu es-Seyyid Hüseyin Cemal Efendi ⁷⁵	Hareket-i Altmışlı	Sâniye-i el-Hac İlyas Bey	8 Kasım 1875	Taşralı
Eğimli es-Seyyid Mehmed Hilmi Efendi ⁷⁶	İbtidâ-i Altmışlı	Ebu'l Fazl Mahmud Efendi	14 Temmuz 1876	Taşralı
Tekfurdağlı es Seyyid Mehmed Tahir Efendi ⁷⁷	İbtidâ-i Altmışlı	Halil Paşa	12 Kasım 1883	Taşralı

Tablo 3. İtibarî Olarak İki Kez Görev Alan Müderrisler ve Aile Tabanları

Müdrerris	Medrese Derecesi	Medrese İsmi	Göreve Geldiği Tarih	Aile Tabanı
Çerkeşî Mehmed Efendi Damadı es-Seyyid Mehmed Sadık Efendi ⁷⁸	Sahn-ı Semân	Dersiyye-i Osman Efendi der Sultan Selim	12 Ağustos 1838	Diğer
	Mûsıla-i Süleymâniyye	Pervîz Efendi	30 Nisan 1840	
Karahisârî Na'îlî es-Seyyid Mehmed Efendi ⁷⁹	Mûsıla-i Sahn	Dersiyye-i der Sultan Mehmed	Mayıs 1844	Taşralı
	İbtidâ-i Altmışlı	Dersiyye-i der Sultan Mehmed	16 Şubat 1848	
Rizevî Ömer Lütfi Efendi ⁸⁰	Hareket-i Dâhil	Sâniye-i Müneccim Sinan Bey	18 Şubat 1867	Taşralı
	İbtidâ-i Altmışlı	Dersiyye-i Osman Efendi	21 Ocak 1869	

75 Ş.T.D., Nr. 20, vr. 80b.

76 Ş.T.D., Nr. 20, vr. 89a.

77 AE, Nr. 68, vr. 121b; Ş.T.D., Nr. 22, vr. 153b, Nr. 31, vr. 172a.

78 AE, Nr. 58, vr. 71a, 88b; İ.B.B., M.C., Nr. 094, vr. 52b.

79 AE, Nr. 58, vr. 103b; İ.B.B., M.C., Nr. 094, vr. 68a.

80 Ş.T.D., Nr. 18, s. 170, 222.

Tablo 4. İtibarî Olarak Üç Kez Görev Alan Müdrisler ve Aile Tabanları

Müdris	Medrese Derecesi	Medrese İsmi	Göreve Geldiği Tarih	Aile Tabanı
Rasih Efendi-zâde Mehmed Nurullah Efendi ⁸¹	İbtidâ-i Dâhil	Sâniye-i Keşfi Osman Efendi	2 Ekim 1799	Diğer
	Hareket-i Dâhil	Sâniye-i Keşfi Osman Efendi	2 Mart 1800	
	Mûsıla-i Sahn	Sâniye-i Keşfi Osman Efendi	7 Kasım 1802	

3.3. Bâ-misleyh Müdris Olanlar

Müdrislerin itibarî olarak görev almalarına benzetilen ve bâ-misleyh (iki katı/iki misliye beraber) şeklinde adlandırılan bu tabir, klasik dönemde genel olarak müdrislerin buldukları medresede bir üst dereceye tayinlerini işaret etmek için kullanılmıştır. Geç dönemde de benzer şekilde kullanılsa da bâ-misleyh tabirinin her zaman itibarî görevlendirme kabul edilmeyeceği durumlar olmaktadır. Mesela müdrisin başka bir medresenin geliri ile taltif edildiği ya da üzerinde bir medrese bulunan müdrise ikinci bir medrese tevcih edildiği zaman da bâ-misleyh ifadesi kullanılmaktadır. Ayrıca bâ-misleyh notu olan müdrislerin bazılarının medrese derecelerini sırasıyla geçip derece atlamadıklarının örnekleri de bulunmaktadır.⁸²

Bâ-misleyh uygulaması ile görev alan 6 müdrise tek medrese, 2 müdrise iki medrese ve 1 müdrise de üç medrese tevcih edildiğini görüyoruz. Bu müdrislerden yalnızca bir kişi ulemâ ailesi mensubudur. Diğer müdrislerin aile tabanı tespit edilememekle birlikte tavra ve itibarî uygulamasında da görüldüğü üzere burada da taşra kökenli müdrisler çoğunluktadır.

Tablo 5. Tek Medrese Tercih Edilen Müdrisler

Müdris	Medrese Derecesi	Medresesi	Göreve Geldiği Tarih	Aile Tabanı
Karahişârî İbrahim Sıdkı Efendi ⁸³	Mûsıla-i Süleymâniyye	Ayasofya-i Kebîr Medresesi	14 Aralık 1800	Taşralı

81 AE, Nr. 71, vr. 65a, 71a; TSMA, Nr. 1649, vr. 43a.

82 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 190; Altuntaş, *a.g.t.*, s. 143; Güldöşüren, *a.g.t.*, 2013, s. 216.

83 TSMA, Nr. 1649, vr. 27a.

Kulalı es-Seyyid Süleyman Efendi ⁸⁴	Mûsıla-i Süleymâniyye	Ayasofya-i Kebîr Medresesi	20 Mayıs 1807	Taşralı
Vardarî Şeyh-zâde Efendi mahdumu Yahya Kâmil Efendi ⁸⁵	Mûsıla-i Süleymâniyye	Ayasofya-i Kebîr Medresesi	31 Aralık 1808	Ulemâ ailesi
Ahıskavî Osman Hamdi Efendi ⁸⁶	Hareket-i Altmışlı	İbrahim Paşa-yı Atik	18 Ocak 1804	Taşralı
Rizevî Dersiâm Osman Hulusi Efendi ⁸⁷	Mûsıla-i Süleymâniyye	Davud Paşa	22 Aralık 1810	Taşralı
Tophaneli İsmail Hakkı Efendi ⁸⁸	Mûsıla-i Süleymâniyye	Ayasofya-i Kebîr Medresesi	12 Nisan 1836	Diğer

Tablo 6. İki Medrese Tevcih Edilen Müderrisler

Müderris	Medrese Derecesi	Medresesi	Göreve Geldiği Tarih	Aile Tabanı
Kıbrısî-zâde İsmail Rüşdü Efendi ⁸⁹	Mûsıla-i Süleymâniyye	- Sinan Paşa Medresesi - Debbağzade Mehmed Efendi Medresesi	25 Ekim 1828	Taşralı
Kastamonulu Mehmed Efendi ⁹⁰	Mûsıla-i Süleymâniyye	- Ayasofya-i Kebîr Medresesi - Gevher Sultan Medresesi	18 Ekim 1821	Taşralı

84 N.E.K., Nr. 08874, vr. 40a.

85 EE, Nr. 3845, vr. 33a.

86 TSMA, Nr. 1649, vr. 32a. İkinci kez bâ-misleyhle 24 Eylül 1806 tarihinde Mûsıla-i Süleymâniyye derecesiyle Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi'ne gelmiştir. Bk. N.E.K., Nr. 8874, vr. 40a.

87 Güldöşüren, *a.g.t.*, 2013, s. 220.

88 Ş.T.D., Nr. 14, s. 103.

89 AE, Nr. 59, vr. 35a.

90 AE, Nr. 66, vr. 43b.

Tablo 7. Üç Medrese Tevcih Edilen Müdürrisler

Müdürris	Medrese Derecesi	Medresesi	Göreve Geldiği Tarih	Aile Tabanı
Kozanlı Mehmed Efendi ⁹¹	Müsıla-i Sahn	- Ayasofya-i Kebîr Medresesi - Rabia-i Tetimme Medresesi - Dersiyye-i el-Hac Rıdvan	6 Aralık 1822	Taşralı

Tablodaki dağılımlardan bâ-misleyh'in ulemâ ailesi mensubu olan müdürrislerden ziyade taşra kökenli müdürrisler için uygulandığı anlaşılmaktadır. Bu iki grup dışındaki diğer müdürrislerin aile tabanlarının tespiti durumunda sonuçların değişeceğini göz önünde bulundurmakla beraber bu uygulamanın belirli ailelere has bir imtiyaz olmadığını görüyoruz.

4. Müdürrislerin Medrese Derecelerinde Yükselme Süreleri

Burada öncelikle araştırmamızın merkezinde yer alan ulemâ ailesinden olan müdürrislerin medrese derecelerindeki ilerleme durumları verilecektir. Daha sonra bu müdürrislerin ortalama yükselme süreleri aktarılarak ulemâ ailesi mensubu olmayan meslektaşları ile medrese derecelerindeki süreleri mukayese edilecektir. Ulemâ ailesinden olup Dârülhadîs-i Süleymaniyye derecesine yalnızca bir isim yükseldiği için bu dereceye yükselme süreleri hesaplanmamıştır.

Tablo 8. Meşreb-zâde Abdurrahman Efendi

Dereceler ve Göreve Geliş Tarihi					
İbtidâ-i Hâric	Hareket-i Hâric	İbtidâ-i Dâhil	Hareket-i Dâhil	Müsıla-i Sahn	Sahn-ı Semân
Nisan/Mayıs 1776 ⁹²	-	-	-	Kasım 1786 ⁹³	Kasım 1791 ⁹⁴
İbtidâ-i Altmışlı	Hareket-i Altmışlı	Müsıla-i Süleymâniyye	Hâmise-i Süleymâniyye	Süleymâniyye	Dârülhadîs-i Süleymaniyye
30 Kasım 1791 ⁹⁵	-	23 Nisan 1798 ⁹⁶	30 Ekim 1804 ⁹⁷	-	-

91 N.E.K., Nr. 00855, vr. 249b.

92 AE, Nr. 66, vr. 23a.

93 AE, Nr. 72, vr. 63a.

94 AE, Nr. 72, vr. 56a.

95 AE, Nr. 72, vr. 52b.

96 AE, Nr. 71, vr. 38b.

97 TSMA, Nr. 1649, vr. 25b. Bu derece ile Ayasofya Medresesi'ne tayin edilmiştir.

Tablo 9. Vardarî Şeyh-zâde Efendi mahdumu Yahya Kâmil Efendi

Dereceler ve Göreve Geliş Tarihi					
İbtidâ-i Hâric	Hareket-i Hâric	İbtidâ-i Dâhil	Hareket-i Dâhil	Mûsıla-i Sahn	Sahn-ı Semân
21 Kasım 1785 ⁹⁸	-	-	-	30 Ekim 1796 ⁹⁹	-
İbtidâ-i Altmışlı	Hareket-i Altmışlı	Mûsıla-i Süleymâniyye	Hâmise-i Süleymâniyye	Süleymâniyye	Dârülhadîs-i Süleymaniyye
31 Ekim 1803 ¹⁰⁰	3 Kasım 1805 ¹⁰¹	31 Aralık 1808 ¹⁰²	-	-	-

Tablo 10. Melek Mehmed Paşa Hafidi Mîr Mehmed Bahaeddin Efendi

Dereceler ve Göreve Geliş Tarihi					
İbtidâ-i Hâric	Hareket-i Hâric	İbtidâ-i Dâhil	Hareket-i Dâhil	Mûsıla-i Sahn	Sahn-ı Semân
22 Temmuz 1793 ¹⁰³	-	-	Aralık 1798 ¹⁰⁴	18 Şubat 1802 ¹⁰⁵	-
İbtidâ-i Altmışlı	Hareket-i Altmışlı	Mûsıla-i Süleymâniyye	Hâmise-i Süleymâniyye	Süleymâniyye	Dârülhadîs-i Süleymaniyye
Mayıs 1808 ¹⁰⁶	27 Aralık 1811 ¹⁰⁷	Mayıs 1813 ¹⁰⁸	22 Ekim 1819 ¹⁰⁹	-	-

98 N.E.K., Nr. 08883, s. 45; EE, Nr. 3845, vr. 33a.

99 AE, Nr. 71, vr. 55b.

100 TSMA, Nr. 1649, vr. 35a.

101 TSMA, Nr. 1649, vr. 33a.

102 EE, Nr. 3845, vr. 33a. Bu derece ile Ayasofya Medresesi'ne tayin edilmiştir.

103 AE, Nr. 71, vr. 63b.

104 AE, Nr. 71, vr. 63b.

105 TSMA, Nr. 1649, vr. 42a.

106 N.E.K., Nr. 8874, vr. 50a.

107 N.E.K., Nr. 8881, vr. 36b.

108 AE, Nr. 66, vr. 39b; EE, Nr. 3845, vr. 35a.

109 AE, Nr. 66, vr. 37b. Bu derece ile Ayasofya Medresesi'ne tayin edilmiştir.

Tablo 11. İzzet Bey-zâde es-Seyyid Mehmed İffet Efendi

Dereceler ve Göreve Geliş Tarihi					
İbtidâ-i Hâric	Hareket-i Hâric	İbtidâ-i Dâhil	Hareket-i Dâhil	Mûsıla-i Sahn	Sahn-ı Semân
21 Ocak 1796 ¹¹⁰	30 Ekim 1796 ¹¹¹	22 Mart 1799 ¹¹²	-	18 Ocak 1804 ¹¹³	-
İbtidâ-i Altmışlı	Hareket-i Altmışlı	Mûsıla-i Süleymâniyye	Hâmise-i Süleymâniyye	Süleymâniye	Dârülhadîs-i Süleymaniyye
-	-	3 Şubat 1814 ¹¹⁴	7 Kasım 1819 ¹¹⁵	25 Ocak 1820 ¹¹⁶	-

Tablo 12. Kevâkibi-zâde hafidi Mehmed Said Efendi

Dereceler ve Göreve Geliş Tarihi					
İbtidâ-i Hâric	Hareket-i Hâric	İbtidâ-i Dâhil	Hareket-i Dâhil	Mûsıla-i Sahn	Sahn-ı Semân
18 Ağustos 1796 ¹¹⁷	Aralık 1798 ¹¹⁸	-	Eylül 1803 ¹¹⁹	22 Aralık 1806 ¹²⁰	28 Aralık 1814 ¹²¹
İbtidâ-i Altmışlı	Hareket-i Altmışlı	Mûsıla-i Süleymâniyye	Hâmise-i Süleymâniyye	Süleymâniye	Dârülhadîs-i Süleymaniyye
Ocak 1815 ¹²²	19 Mayıs 1816 ¹²³	16 Kasım 1818 ¹²⁴	21 Haziran 1824 ¹²⁵	-	-

110 AE, Nr. 66, vr. 37b.

111 AE, Nr. 71, vr. 74a.

112 AE, Nr. 71, vr. 70b.

113 TSMA, Nr. 1649, vr. 44b.

114 EE, Nr. 3845, s. 35b

115 AE, Nr. 66, vr. 37b. Bu derece ile Ayasofya Medresesi'ne tayin edilmiştir.

116 AE, Nr. 66, vr. 35b.

117 AE, Nr. 62, vr. 15a.

118 AE, Nr. 71, vr. 76b.

119 TSMA, Nr. 1649, vr. 49a.

120 EE, Nr. 3845, vr. 49a.

121 EE, Nr. 3845, vr. 46b.

122 Güldöşüren, *a.g.t.*, 2004, s. 470.

123 Güldöşüren, a.y.

124 AE, Nr. 66, vr. 41b.

125 N.E.K., Nr. 00855, vr. 149a. Bu derece ile Ayasofya Medresesi'ne tayin edilmiştir.

Tablo 13. Kassâm Kettânî-zâde Mehmed Emin Efendi

Dereceler ve Göreve Geliş Tarihi					
İbtidâ-i Hâric	Hareket-i Hâric	İbtidâ-i Dâhil	Hareket-i Dâhil	Mûsıla-i Sahn	Sahn-ı Semân
14 Ocak 1797 ¹²⁶	-	-	-	30 Temmuz 1807 ¹²⁷	1 Mayıs 1815 ¹²⁸
İbtidâ-i Altmışlı	Hareket-i Altmışlı	Mûsıla-i Süleymâniyye	Hâmise-i Süleymâniyye	Süleymâniyye	Dârülhadîs-i Süleymaniyye
-	24 Şubat 1817 ¹²⁹	11 Nisan 1819 ¹³⁰	29 Haziran 1825 ¹³¹	23 Şubat 1826 ¹³²	-

Tablo 14. Şeyhülislâm Âşir Efendi-zâde Mehmed Taceddin Efendi

Dereceler ve Göreve Geliş Tarihi					
İbtidâ-i Hâric	Hareket-i Hâric	İbtidâ-i Dâhil	Hareket-i Dâhil	Mûsıla-i Sahn	Sahn-ı Semân
20 Mart 1799 ¹³³	-	-	25 Ekim 1803 ¹³⁴	28 Aralık 1806 ¹³⁵	Aralık 1814 ¹³⁶
İbtidâ-i Altmışlı	Hareket-i Altmışlı	Mûsıla-i Süleymâniyye	Hâmise-i Süleymâniyye	Süleymâniyye	Dârülhadîs-i Süleymaniyye
31 Mayıs 1815 ¹³⁷	13 Aralık 1816 ¹³⁸	30 Nisan 1819 ¹³⁹	2 Şubat 1825 ¹⁴⁰	29 Haziran 1825 ¹⁴¹	-

126 EE, Nr. 3845, vr. 41a.

127 N.E.K., Nr. 8874, vr. 59a.

128 EE, Nr. 3845, vr. 46b.

129 EE, Nr. 3845, vr. 41a.

130 N.E.K., Nr. 00855, vr. 164b.

131 N.E.K., Nr. 08882, vr. 41b. Bu derece ile Ayasofya Medresesi'ne tayin edilmiştir.

132 N.E.K., Nr. 00855, vr. 141b.

133 AE, Nr. 56, vr. 53b.

134 TSMA, Nr. 1649, vr. 49a.

135 EE, Nr. 3845, vr. 49a.

136 EE, Nr. 3845, vr. 46b.

137 EE, Nr. 3845, vr. 43b.

138 EE, Nr. 3845, vr. 40b.

139 AE, Nr. 66, vr. 42a.

140 N.E.K., Nr. 8882, vr. 41b. Bu derece ile Ayasofya Medresesi'ne tayin edilmiştir.

141 N.E.K., Nr. 8882, vr. 39b.

Tablo 15. Benli-zâde Mustafa Şemseddin Efendi

Dereceler ve Göreve Geliş Tarihi					
İbtidâ-i Hâric	Hareket-i Hâric	İbtidâ-i Dâhil	Hareket-i Dâhil	Mûsıla-i Sahn	Sahn-ı Semân
11 Kasım 1797 ¹⁴²	7 Eylül 1800 ¹⁴³	16 Şubat 1803 ¹⁴⁴	Eylül 1805 ¹⁴⁵	9 Mayıs 1808 ¹⁴⁶	31 Aralık 1808 ¹⁴⁷
İbtidâ-i Altmışlı	Hareket-i Altmışlı	Mûsıla-i Süleymâniyye	Hâmise-i Süleymâniyye	Süleymâniye	Dârülhadîs-i Süleymaniyye
-	28 Ağustos 1818 ¹⁴⁸	17 Ekim 1820 ¹⁴⁹	23 Şubat 1826 ¹⁵⁰	-	-

Tablo 16. Hüseyin Bey-zâde Mir es-Seyyid Mehmed Said Efendi

Dereceler ve Göreve Geliş Tarihi					
İbtidâ-i Hâric	Hareket-i Hâric	İbtidâ-i Dâhil	Hareket-i Dâhil	Mûsıla-i Sahn	Sahn-ı Semân
22 Mart 1799 ¹⁵¹	18 Şubat 1802 ¹⁵²	17 Ocak 1805 ¹⁵³	31 Mayıs 1807 ¹⁵⁴	22 Aralık 1810 ¹⁵⁵	-
İbtidâ-i Altmışlı	Hareket-i Altmışlı	Mûsıla-i Süleymâniyye	Hâmise-i Süleymâniyye	Süleymâniye	Dârülhadîs-i Süleymaniyye

142 AE, Nr. 66, vr. 43a.

143 AE, Nr. 71, vr. 78b.

144 TSMA, Nr. 1649, vr. 52a.

145 TSMA, Nr. 1649, vr. 50b.

146 N.E.K., Nr. 8874, vr. 59b.

147 EE, Nr. 3845, vr. 50b.

148 AE, Nr. 66, vr. 46a.

149 AE, Nr. 66, vr. 43a.

150 N.E.K., Nr. 8882, vr. 42a. Bu derece ile Ayasofya Medresesi'ne tayin edilmiştir.

151 AE, Nr. 71, vr. 84b.

152 TSMA, Nr. 1649, vr. 55b.

153 TSMA, Nr. 1649, vr. 53b.

154 N.E.K., Nr. 8874, vr. 71b.

155 EE, Nr. 3845, vr. 51b.

1 Şubat 1819 ¹⁵⁶	28 Temmuz 1820 ¹⁵⁷	7 Nisan 1822 ¹⁵⁸	5 Mayıs 1828 ¹⁵⁹	12 Nisan 1830 ¹⁶⁰	30 Ağustos 1830 ¹⁶¹
--------------------------------	----------------------------------	--------------------------------	--------------------------------	---------------------------------	-----------------------------------

Tablo 17. Hatib-zâde es-Seyyid Mehmed Sadullah Efendi

Dereceler ve Göreve Geliş Tarihi					
İbtidâ-i Hâric	Hareket-i Hâric	İbtidâ-i Dâhil	Hareket-i Dâhil	Mûsıla-i Sahn	Sahn-ı Semân
28 Mayıs 1801 ¹⁶²	17 Ocak 1805 ¹⁶³	-	6 Eylül 1811 ¹⁶⁴	Nisan 1814 ¹⁶⁵	18 Ekim 1821
İbtidâ-i Altmışlı	Hareket-i Altmışlı	Mûsıla-i Süleymâniyye	Hâmise-i Süleymâniyye	Süleymâniyye	Dârülhadîs-i Süleymaniyye
19 Mart 1822 ¹⁶⁶	23 Haziran 1823 ¹⁶⁷	17 Ocak 1826 ¹⁶⁸	3 Ekim 1832 ¹⁶⁹	16 Kasım 1833 ¹⁷⁰	-

Tablo 18. Ahmed Bahaeddîn Efendi hafîdi es-Seyyid Mustafa Nazmi Efendi

Dereceler ve Göreve Geliş Tarihi					
İbtidâ-i Hâric	Hareket-i Hâric	İbtidâ-i Dâhil	Hareket-i Dâhil	Mûsıla-i Sahn	Sahn-ı Semân
14 Temmuz 1833 ¹⁷¹	29 Haziran 1834 ¹⁷²	11 Aralık 1834 ¹⁷³	28 Mayıs 1836 ¹⁷⁴	-	-

156 AE, Nr. 66, vr. 50a.

157 AE, Nr. 66, vr. 47a.

158 AE, Nr. 66, vr. 44a.

159 AE, Nr. 59, vr. 30b. Bu derece ile Ayasofya Medresesi'ne tayin edilmiştir.

160 AE, Nr. 59, vr. 28b.

161 İBB, Nr. 36, vr. 36b.

162 AE, Nr. 66, vr. 52a.

163 TSMA, Nr. 1649, vr. 59a.

164 EE, Nr. 3845, vr. 59a.

165 AE, Nr. 66, vr. 59a; EE, Nr. 3845, 54b.

166 AE, Nr. 66, vr. 52a.

167 N.E.K., Nr. 00855, vr. 184b.

168 AE, Nr. 59, vr. 33-b.

169 İBB, Nr. 36, vr. 41a. Bu derece ile Ayasofya Medresesi'ne tayin edilmiştir.

170 İBB, Nr. 36, vr. 38a.

171 AE, Nr. 62, vr. 41b.

172 İBB, Nr. 36, vr. 114.

173 Ş.T.D., Nr. 13, s. 223.

174 Ş.T.D., Nr. 14, s. 192.

İbtidâ-i Altmışlı	Hareket-i Altmışlı	Mûsıla-i Süleymâniyye	Hâmise-i Süleymâniyye	Süleymâniye	Dârühadîs-i Süleymaniyye
29 Nisan 1837 ¹⁷⁵	7 Ocak 1839 ¹⁷⁶	22 Şubat 1842 ¹⁷⁷	16 Şubat 1848 ¹⁷⁸	13 Mart 1852 ¹⁷⁹	-

Tablo 19. Tırnakcı-zâde mîr es-Seyyid Mehmed Sa'îd Zîver Efendi

Dereceler ve Göreve Geliş Tarihi					
İbtidâ-i Hâric	Hareket-i Hâric	İbtidâ-i Dâhil	Hareket-i Dâhil	Mûsıla-i Sahn	Sahn-ı Semân
6 Haziran 1833 ¹⁸⁰	16 Kasım 1833 ¹⁸¹	5 Kasım 1834 ¹⁸²	25 Ocak 1837 ¹⁸³	-	12 Eylül 1841 ¹⁸⁴
İbtidâ-i Altmışlı	Hareket-i Altmışlı	Mûsıla-i Süleymâniyye	Hâmise-i Süleymâniyye	Süleymâniye	Dârühadîs-i Süleymaniyye
3 Nisan 1843 ¹⁸⁵	Mayıs 1844 ¹⁸⁶	19 Mart 1848 ¹⁸⁷	13 Mart 1852 ¹⁸⁸	-	-

Tablo 20. Abdullah Molla-zâde Reşid Efendi
hafdi es-Seyyid Mehmed Kâmil Efendi

Dereceler ve Göreve Geliş Tarihi					
İbtidâ-i Hâric	Hareket-i Hâric	İbtidâ-i Dâhil	Hareket-i Dâhil	Mûsıla-i Sahn	Sahn-ı Semân

175 TSMK, Nr. 1506, vr. 46b; Ş.T.D., Nr. 14, s. 192. Aynı medresede bi'l itibar ile yükselmiştir.

Musıla-i Sahn ve Sahn derecelerini atlamıştır.

176 AE, Nr. 58, vr. 77a.

177 Ş.T.D., Nr. 14, s. 108.

178 İBB, Nr. 748, vr. 47b. Bu derece ile Ayasofya Medresesi'ne tayin edilmiştir.

179 AE, Nr. 62, vr. 41b.

180 İ.B.B., M.C., Nr. 094, vr. 49a.

181 AE, Nr. 58, vr. 131a.

182 İBB, Nr. 36, vr. 98b.

183 AE, Nr. 67, vr. 108b.

184 AE, Nr. 67, vr. 91a.

185 İ.B.B., M.C., Nr. 094, vr. 66a.

186 İ.B.B., M.C., Nr. 094, vr. 61a.

187 İBB, Nr. 0748, vr. 52a.

188 MC, Nr. 094, vr. 49a. Bu derece ile Ayasofya Medresesi'ne tayin edilmiştir.

13 Mayıs 1835 ¹⁸⁹	7 Ocak 1839 ¹⁹⁰	Ağustos 1840 ¹⁹¹	12 Kasım 1843 ¹⁹²	30 Eylül 1847 ¹⁹³	28 Temmuz 1853 ¹⁹⁴
İbtidâ-i Altmışlı	Hareket-i Altmışlı	Mûsıla-i Süleymâniyye	Hâmise-i Süleymâniyye	Süleymâniye	Dârülhadîs-i Süleymaniyye
24 Aralık 1853 ¹⁹⁵	21 Temmuz 1854 ¹⁹⁶	3 Ekim 1856 ¹⁹⁷	19 Aralık 1858 ¹⁹⁸	-	-

Tablo 21. Menlikî Mustafa Efendi-zâde Mehmed Şevkî Efendi

Dereceler ve Göreve Geliş Tarihi					
İbtidâ-i Hâric	Hareket-i Hâric	İbtidâ-i Dâhil	Hareket-i Dâhil	Mûsıla-i Sahn	Sahn-ı Semân
20 Mayıs 1836 ¹⁹⁹	3 Kasım 1844 ²⁰⁰	Temmuz 1846 ²⁰¹	10 Nisan 1849 ²⁰²	13 Ekim 1851 ²⁰³	16 Şubat 1857 ²⁰⁴
İbtidâ-i Altmışlı	Hareket-i Altmışlı	Mûsıla-i Süleymâniyye	Hâmise-i Süleymâniyye	Süleymâniye	Dârülhadîs-i Süleymaniyye
17 Temmuz 1858 ²⁰⁵	19 Aralık 1858 ²⁰⁶	7 Eylül 1860 ²⁰⁷	7 Eylül 1863 ²⁰⁸	-	-

189 AE, Nr. 62, vr. 58a.

190 TSMK, Nr. 1506, vr. 71b.

191 AE, Nr. 67, vr. 117a.

192 Ş.T.D., Nr. 14, s. 203; AE, Nr. 67, vr. 112a; İ.B.B., M.C., Nr. 094, vr. 82b.

193 İBB, Nr. 0748, vr. 78b; İ.B.B., M.C., Nr. 094, vr. 74b; AE, Nr. 67, vr. 105a.

194 İBB, Nr. 0748, vr. 72b; AE, Nr. 67, vr. 35b.

195 İBB, Nr. 0748, vr. 67a; AE, Nr. 67, vr. 66b.

196 AE, Nr. 62, vr. 58a, Nr. 67, vr. 60b.

197 AE, Nr. 67, vr. 55b.

198 Ş.T.D., Nr. 16, vr. 77a. Bu derece ile Ayasofya Medresesi'ne tayin edilmiştir.

199 İ.B.B., M.C., Nr. 094, vr. 89a.

200 AE, Nr. 67, vr. 31a; İ.B.B., M.C., Nr. 094, vr. 108b.

201 N.E.K., Nr. 00855, vr. 335b.

202 AE, Nr. 62, vr. 80b.

203 AE, Nr. 62, vr. 75a.

204 AE, Nr. 67, vr. 38a.

205 AE, Nr. 67, vr. 69a.

206 AE, Nr. 67, vr. 63a.

207 Ş.T.D., Nr. 18, s. 128.

208 Ş.T.D., Nr. 18, s. 116. Bu derece ile Ayasofya Medresesi'ne tayin edilmiştir.

Tablo 22. İmadeddîn Efendi-zâde es-Seyyid Mehmed Zeynelâbidîn Efendi

Dereceler ve Göreve Geliş Tarihi					
İbtidâ-i Hâric	Hareket-i Hâric	İbtidâ-i Dâhil	Hareket-i Dâhil	Mûsıla-i Sahn	Sahn-ı Semân
29 Haziran 1845 ²⁰⁹	13 Kasım 1852 ²¹⁰	3 Mart 1854 ²¹¹	Ekim 1856 ²¹²	29 Ekim 1858 ²¹³	23 Şubat 1866 ²¹⁴
İbtidâ-i Altmışlı	Hareket-i Altmışlı	Mûsıla-i Süleymâniyye	Hâmise-i Süleymâniyye	Süleymâniye	Dârülhadis-i Süleymaniyye
22 Temmuz 1866 ²¹⁵	18 Şubat 1867 ²¹⁶	15 Temmuz 1867 ²¹⁷	13 Temmuz 1870 ²¹⁸	-	-

Tablolardaki ilerleme hareketlerine bakıldığında ulemâ ailesinden olan müdrerislerin *Hareket-i Hâric* süresine gelişleri 2-4 yıl arasında değişirken Tırnakcı-zâde mîr es-Seyyid Mehmed Sa'îd Zîver Efendi 5 ay, İzzet Bey-zâde es-Seyyid Mehmed İffet Efendi ise 9 ayda bu dereceye yükselmiştir. Müdrerislerden bu dereceye en uzun süre ilerleyen isimler 8 yıl ile Menlikî Mustafa Efendi-zâde Mehmed Şevkî Efendi; 7 yıl ile İmadeddîn Efendi-zâde es-Seyyid Mehmed Zeynelâbidîn Efendi olmuştur.

İbtidâ-i Dâhil'e ilerleme süreleri 1-3 yıl arasında değişmekle birlikte Ahmed Bahaeddîn Efendi hafidi es-Seyyid Mustafa Nazmi Efendi 6 aylık bir zamanda mevcut dereceye adım atmıştır. Müdrerislerin *Hareket-i Dâhil* derecesine 2-3 yıl, Mûsıla-i Sahn derecesine ise 2-4 yıl arasında yükseldikleri görülmüştür.

6-8 yıl arasında bir süre sonunda ulaşılan *Sahn-ı Semân* derecesine yalnızca Benli-zâde Mustafa Şemseddin Efendi 7 aylık bir zaman diliminde ulaşmıştır. *İbtidâ-i Altmışlı* derecesine 1 yılda geldiği izlenirken Meşreb-zâde Abdurrahman Efendi'nin 1 ay içinde bu dereceye ilerlediği görülmüştür. *Hareket-i Altmışlı*'ya

209 Ş.T.D., Nr. 19, vr. 76b.

210 İ.B.B., M.C., Nr. 094, vr. 114b.

211 İBB, Nr. 0748, vr. 104b.

212 AE, Nr. 62, vr. 87b.

213 Ş.T.D., Nr. 17, s. 221

214 Ş.T.D., Nr. 18, s. 178.

215 Ş.T.D., Nr. 18, s. 164.

216 Ş.T.D., Nr. 18, s. 150.

217 AE, Nr. 55, vr. 59a.

218 Ş.T.D., Nr. 20, vr. 61a. Bu derece ile Ayasofya Medresesi'ne tayin edilmiştir.

1-2 yıl içinde gelindiği görülürken, müderrislerden Menlikî Mustafa Efendi-zâde Mehmed Şevkî Efendi bu süreyi 5 ayda geçmiştir.

Mûsıla-i Süleymâniyye'ye 2-3 yıllık bir zaman sonrasında yükselme olmuşken İmadeddîn Efendi-zâde es-Seyyid Mehmed Zeynelâbidîn Efendi 5 aylık bir süre ile fark oluşturmuştur.

Bir sonraki derece olan *Hâmise-i Süleymâniyye*'ye yükselme aralığının 3-6 yıl; *Süleymâniyye* derecesine ise 1-2 yıl olduğu gözlemlenirken İzzet Bey-zâde es-Seyyid Mehmed İffet Efendi 3 ay ve Şeyhülislâm Âşir Efendi-zâde Mehmed Taceddin Efendi 4 ay ile *Süleymâniyye* derecesine en kısa sürede yükselen isimler olmuştur.

Ulemâ ailesine mensub olmayan müderrislerin medrese derecelerinde ilerleme sürelerine bakıldığında ise *Hareket-i Hâric* derecesine müderrisler ortalama 1-5 yılda yükselirken, Tophaneli İsmail Hakkı Efendi 1 ay, Ahıskavî Mustafa Efendi ise 5 ay gibi kısa sürelerde ilerlemiştir. Bu derecede Tosyalı Halil Rüştü Efendi 6 sene, Vidinli Mustafa Efendi-zâde Mehmed Emin Efendi ve Kayseriyyevî Davud-zâde el-Hac Süleyman Vehbî Efendi 8 sene ile en uzun sürede yükselen müderrisler olmuştur.

İbtidâ-i Dâhil derecesine 1-3 yıl arasında yükselme görülmüştür. Tophaneli İsmail Hakkı Efendi 1 ay, Ahıskavî Mustafa Efendi 1 ay, Ankaravî Salih Efendi ise 7 ay ile bu dereceye gelmiştir. Ortalama 2-3 yılda yükselmenin görüldüğü *Hareket-i Dâhil*'de Rasih Efendi-zâde Mehmed Nurullah Efendi 6 ay ile en kısa sürede bu dereceye gelen müderris olmuştur.

Müderrisler *Mûsıla-i Sahn* derecesine 2-4 yıl aralığında *Sahn-ı Semân* derecesine ise ortalama 6-9 yılda ilerlemiştir. *Sahn-ı Semân* derecesine diğer müderrislerden farklı olarak Hasan Refet Efendi-zâde es-Seyyid İbrahim Edhem Efendi 3, Eğinli es-Seyyid Mehmed Hilmi Efendi de 4 senede yükselmiştir.

İbtidâ-i Altmışlı derecesine ortalama 1 yılda gelindiği görülürken bazı müderrislerin bu sürenin çok altında yükseldikleri de izlenmiştir. Bu isimlerden ilmiyekökenli bir müderris olan Şehrî-zâde es-Seyyid Mehmed Esad Efendi 3 ayda, Birgivî es-Seyyid Mehmed Şakir Efendi 4 ayda, Rizevî Dersiâm Osman Hulusi Efendi ise 9 ayda *İbtidâ-i Altmışlı*'ya gelmiştir. 1-2 yıl aralığında bir ortalama ile müderrislerin yükseldiği derece olan *Hareket-i Altmışlı*'da ise Trabzonî Mehmed Efendi 4 ay ile en kısa sürede ilerleyen isimdir. Bu dereceye diğer meslektaşlarına nazaran 5 yıl gibi uzun bir sürede ulaşan müderrisler ise Balıkesirli Halil Fehmi Efendi ve Tekfurdağlı es Seyyid Mehmed Tahir Efendi'dir.

Mûsıla-i Süleymâniyye 2-3 yıl aralığında bir süre ile yükselen müderrisler bir sonraki derece olan *Hâmise-i Süleymâniyye* ise ortalama 3-8 yılda gelmişlerdir.

Hâmise-i Süleymâniyye'ye en kısa sürede ulaşanlar 1 yıl ile Birgivi es-Seyyid Mehmed Şakir Efendi ve Ankaravî Salih Efendi olmuştur. Müdürrisler *Süleymâniye* derecesine ortalama 2-4 yılda ilerlemiştir. Milasî es-Seyyid Ahmed Efendi 1 yıl ile en kısa sürede yükselen isim olurken, bu dereceye en uzun sürede ulaşan isim ise 9 yıl ile Trabzonî Mehmed Efendi'dir.²¹⁹

Tüm bu veriler ışığında *Hareket-i Hâric* derecesinde ulemâ ailesinden olan müdürrislerin taşra kökenli, ilmiye kökenli ve diğer grupta yer alanlara göre daha kısa sürede ilerledikleri tespit edilmiştir. *İbtidâ-i Dâhil*'den *Mûsıla-i Süleymâniyye*'ye kadar olan derecelere ortalama geliş zamanı, karşılaştırılan tüm gruplarda değişmemiş, *Hâmise-i Süleymâniyye* ve *Süleymâniyye* derecelerinde ise ulemâ ailesi mensupları ile mukayese edilen diğer gruplar arasında yine büyük oranda süre farkı görülmemiştir.

Sonuç

Ayasofya Medresesi'nin erken dönemdeki yüksek dereceli medrese statüsü XIX. yüzyılda buraya tayin edilen müdürrislerle devam etmiş ve müdürrisler buraya *Mûsıla-i Süleymâniyye* ve *Hâmise-i Süleymâniyye* dereceleri ile gelmiştir. Müdürrislerin sosyal tabanları incelendiğinde ise Ayasofya Medresesi'nin ulemâ aileleri haricinden gelen isimlere de açık bir medrese olduğu anlaşılmıştır.

Müdürrislerin medrese kariyer süreçleri izlendiğinde bir üst dereceye geçişlerdeki tafra, itibarî ve bâ-misleyh uygulamalarının klasik dönemdeki uygulamalardan farklı olarak ulemâ ailesinden ya da ilmiye kökenlilerden ziyade taşra kökenli müdürrislerde görüldüğü tespit edilmiştir. Müdürrislerden tafra ile derece atlayan ise yalnızca 1 kişi olmuştur.

Dereceler arasında yukarıya doğru hareket etme sürelerinde ulemâ ailesine mensup isimlerle diğer meslektaşları mukayese edildiğinde bazı derecelerde ulemâ ailesinden gelen müdürrisler daha kısa zamanda ilerlemiş olsa da bunun büyük bir fark oluşturmadığı ve tüm grupların ortalama olarak yakın sürelerde bir üst dereceye tayin edildiği anlaşılmıştır.

219 AE, Nr. 58, vr. 61a, 65a, 71a; Nr. 59, vr. 32b, 33a, 34a; Nr. 62, vr. 48a, 49b, 58a, 59b; Nr. 66, vr. 40a, 46b, 48b, 49b, 51b; Nr. 67, vr. 36a, 48a, 52a, 58a, 68a; Nr. 71, vr. 39a, 51b, 54a, 55b, 56a, 82b; Nr. 72, vr. 65b, 82b, 87b, 86a, 89a, 92a, 92b, 93a, 99a; EE, Nr. 3845, vr. 34a, 38a, 42a, 44b, 48a, 51a, İBB, Nr. 36, vr. 31b, 53a, 45b, 46a; Nr. 748, vr. 45b; 67b, 90b; İ.B.B., M.C., Nr. 58, vr. 28a; İ.B.B., M.C., Nr. 094, vr. 45b, 46b, 50a, 52b, 66a, 72a; N.E.K., Nr. 00855, vr. 140b, 141b, 148b, 150b, 195b, 204a, 280b; Nr. 08874, vr. 38b, 40a, 41a, 45b, 49b; NDR, Nr. 8874, vr. 39a, 45b; Nr. 08881, vr. 29b, 39b; Nr. 08882, vr. 42b; Ş.T.D., Nr. 13, vr. 89, 94; Nr. 14, vr. 90, 97; Nr. 15, vr. 69a, 109b; Nr. 17, vr. 176, 189; Nr. 18, vr. 142, 170; TSMA, Nr. 1649, vr. 25b, 26b, 27a, 29a, 32a, 35a, 36b, 37b, 38a, 39b, 44b, 45b.

Bunun yanı sıra ulemâ ailesine mensup müderrislerden bazı derecelere daha uzun sürede yükselenler de olmuştur. Ayrıca farklı ulemâ ailelerinden gelen müderrisler diğer gruplardan bağımsız olarak kendi içlerinde değerlendirildiğinde de dereceler arasında ilerleme süresinin genel olarak aynı olduğu görülmüştür.

Bu çalışma ile sosyal kökeninin ve bazı derecelerdeki ilerleme sürelerinin tespit edilemediği müderrisler olmakla birlikte medrese teşkilatına girmede ve yükselmeye, ulemâ ailelerinin haricinde ilmiye kökenli, taşralı ve babaları ilmiye sınıfının haricinde bir mesleğe sahip olanların da yüksek medrese derecelerine ulaşabildiğini ve müderrislik kariyerinin belirli ailelerin tekelinde olmadığını ortaya koymuş olduk.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Tarîk Defterleri Koleksiyonları

İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi: Nr. 0855, 8874, 8881, 8882, 8883, 8926.

Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Müteferrik: Nr. 55, 56, 58, 59, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 72.

Süleymâniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi: Nr. 3845.

İstanbul Müftülüğü Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi, Şeyhülislam Tarîk Defterleri: Nr. 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 30, 31.

İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları: Nr. 058, 094.

İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yazmalar: Nr. 0036, 0748.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Hazine: Nr. 1649.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revân: Nr. 1506.

Yazma ve Matbu Kaynaklar

Ayvansarayî Hüseyin Efendi - Ali Sâtî' Efendi - Süleymân Besim Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmî'-İstanbul Camileri ve Diğer Dinî-Sivil-Mî'mârî Yapılar*, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, İşaret Yayınları, 2001.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, haz. M. Hüdayî Şentürk, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi-Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766*, haz. Tahir Güngör, c. 1, İstanbul, Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Matbaa-i Amire, 1311.

Nev'îzâde Atâî, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye ve Zeyilleri: Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-Şekâik*, nşr. Abdülkadir Özcan, II, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1989.

Şeyhî Mehmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Vekâyiü'l-fudalâ*, nşr. Abdülkadir Özcan, III-IV, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1989.

Târîh-i Silsile-i Ulemâ (TSU), Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, nr. 2142.

Araştırmalar

Akgündüz, Ahmed – Öztürk, Said – Baş, Yaşar, Üç Devirde Bir *Mabed Ayasofya*, İstanbul, OSAV Yayınları, 2005.

Alan, Ercan – Atçıl, Abdurrahman, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri*, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2018.

Altuntaş, Zeynep, “Kevâkibizâdeler: Osmanlılarda Bir Ulemâ Ailesi”, *BSV Bülten*, 67, Mayıs-Ağustos 2008.

_____, “Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2013.

Arı, Ferit, “İlmiye Mesleğinde Ulemâzâde Yükselişine Bir Örnek: Dürrîzâde Es-Seyyid Mehmed Tahir ve Es-Seyyid Mehmed Arif Efendilerin Kariyer Basamakları”, *History Studies*, 13/6, Aralık 2021.

Aydın, Bilgin - Yurdakul, İlhami, “Şeyhülislamlık Kurumunun Tarihçesi, Kaynaklar ve İlgili Literatür”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt 12, sayı 23, İstanbul, 2014.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimârisinde Fatih Devri: 855-886/1451-1481*, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1989.

Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, cilt 1, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005.

Bektaş, Erhan, “The Ulemâ in the Late-Ottoman Empire (1880-1920): The Formation of Professional Ulemâ Identity”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Çakmak, Abdullah, “Müslümanların İstanbul’daki İlk Eğitim Kurumu: Ayasofya Medresesi”, *Ayasofya: Fethin Nişanesi Fatih’in Emaneti*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

Demirel, Tacettin, “XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmîye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Programı, Denizli, 2019.

Eyice, Semavi, “Ayasofya Medresesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 1, İstanbul, Kültür Bakanlığı&Tarih Vakfı Yayınları, 1993.

Faroqhi, Suraiya, “Social Mobility Among The Ottoman Ulemâ in The Late Sixteenth Century”, *International Journal of Middle East Studies*, vol. 4, no. 2, April 1973.

Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1938.

Güldöşüren, Arzu, “19. YY’ın İlk Yarısında Tarîk Defterlerine Göre İlmîye Ricâli”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, İstanbul, 2004.

_____, “II. Mahmud Dönemi Osmanlı Ulemâsi”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2013.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Kühü’l-Ahbâr’ında Medrese ve İlmîye-Metin Tesisi, Tahlili ve Tenkidi*, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2020.

İnalcık, Halil, “Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul’un Yeniden İnşası”, çev. Fahri Unan, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı 3, 1988.

İpşirli, Mehmet, “Abdullah Efendi Tatarcık”, *DİA*, cilt 1, İstanbul, TDV Yayınları, 1982.

_____, “İlmîye”, *DİA*, cilt 22, İstanbul, TDV Yayınları, 2000.

İzgi, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, cilt 1, İstanbul, İz Yayıncılık, 1997.

Kala, Eyüp Sabri, “Fatih Külliyesi ve Ayasofya-i Kebir Vakfı (Hayır Müesseseleri, Hizmetleri, Görevlileri ve Yönetimi)”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sayı 15, Bahar 2020.

Ortaylı, İlber, “18. Yüzyılda İlmiye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar”, *ODTÜ Gelişme Dergisi (Özel Sayı)*, 1979-1980.

Unan, Fahri, “Osmanlı Medreselerinde Ulemânın Sosyal Tabanı ve Bunun İlmî Performans Üzerindeki Etkisi”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri: Ankara, 12-16 Eylül 1994*, cilt 3, Ankara, 2000.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Ünver, A. Süheyl, *İstanbul Risaleleri*, haz. İsmail Kara, c. 1, İstanbul, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.

Yancı, Ülkü, “18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Medrese Teşkilatı”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Sivas, 2017.

Yazıcı, Nesimi, “Fâtih'in Yetişmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 49, sayı 1, Nisan 2008.

Yekbaş, Hakan, “Tırnakçı-zâde Mehmed Sa'id Zîver Bey ve Mensur Şitâiyyesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3, İstanbul 2009.

Yurdakul, İlhami, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilat'ında Reform (1826-1876)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

_____, *İktidarın Ruhu-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kişizade İmtiyazları (Beşik Ulemâsı, Siyaseten Katl, Müsadere)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2022.

Yücel, Yaşar, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar-Kitâb-i Müstetâb, Kitabu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırzû'l-Mülûk*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Yüksel, İ. Aydın, *Osmanlı Mimârisinde II. Bâyezid-Yavuz Selim Devri-868-926 (1481-1520)*, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1983.

Sözlükler

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, Aydın Kitabevi, 2015.

Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1986.

Web Sayfası

<https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mehmed-vardari-seyhzâde-mehmed>
(Erişim Tarihi: 1.3.2023)

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.